Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Değişme

Editörler
Hür Mahmut YÜCER
Y. Sinan ZAVALSIZ

EKİN
Basım Yayın Dağıtım
2021

© 2021 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

ISBN: 978-625-8024-59-3

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Aslı AYRANCI

Baskı ve Cilt:
Sonçağ Yayıncılık
Matbaacılık Reklam
San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı
48/48 İskitler - Ankara
Tel.: (0312) 341 36 67
Sertifika No: 47865

Baskı Tarihi: Aralık 2021

EKİN Basım Yayın Dağıtım
Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax.: (0.224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com
www.ekinkitap.com

ÖNSÖZ

Comte, toplumu *statik* (toplumsal yapı) ve *dinamik* (toplumsal değişim) olmak üzere dikotomik bir bakış açısıyla ele alır. Dolayısıyla sosyolojinin bir yanı toplumsal yapı ise diğer tarafı da toplumsal değişmedir. Sosyoloji, Sanayi Devrimi'nin toplumda sebep olduğu altüst oluşa derman olmak üzere ortaya çıktığına göre, bu iki kavram sosyolojinin temel direği, bir diğer ifadeyle omurgasıdır.

Toplumların yapısını anlayabilmek için öncelikle o toplumun tarihini, geçmişten günümüze taşıdıklarını, yolda değişenleri, bugünkü durumunu analiz etmek gerekir. *"Sosyal olaylar monist sebeplerle izah edilemez."* ilkesi göz ardı edilmeden her biri tek tek ele alınmalıdır. Aksi taktirde yapılacak her değerlendirme sağlıksız olacak, kadük kalacaktır.

Türk toplumu, Orta Asya'dan başlayıp günümüze kadar uzanan yolculukta makro değişiklikler yaşamış; İslamlaşmış ve yerleşik hayata geçmiştir. Ancak asıl hızlı değişim, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'ni takip eden yıllarda yaşanan Tanzimat Dönemi'yle başlamıştır. Bu durum, gün geçtikçe daha da hızlanmakta ve adeta dağın zirvesinden kopan küçük bir kar kütlesinin kısa süre içinde aşağıya çığ olarak düşmesine benzemektedir.

Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Değişme adıyla hazırladığımız bu kitapta ***toplum;*** *kentleşme ve göç, aile, din, eğitim, iktisadî hayat, demokrasi tarihi, hukuk, sanayi ve teknoloji, dijitalleşme, pandemi süreci* gibi başlıklar altında tartışılmış ve her biri müstakil bir bölümde sunulmuştur.

Elinizdeki eser, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde **Yapı ve Değişme Kavramları** irdelenmiştir. Konuyu teorik düzlemde inceleyen ***Toplumsal Yapı*** başlığı Prof. Dr. Mustafa Aydın tarafından, ***Toplumsal Değişme*** başlığı ise Doç. Dr. Y. Sinan Zavalsız tarafından kaleme alınmıştır. Her iki çalışma dünyadan ve Türkiye'den farklı örneklerle konuyu zenginleştirmektedir. İlk bölüm, Dr. Abdülkerim Asılsoy'a ait ***Osmanlı/Türk Yenileşme Tarihine Yeni Bir Atf-ı Nazar*** isimli makaleyle son bulmaktadır. Toplumsal yapıda değişmeyi tetikleyen unsurların ele alındığı yazıda; Tanzimat Dönemi'nden, Meşrutiyet'in ilanına, 2. Abdülhamit Dönemi'nden Cumhuriyete kadar Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen, toplumsal yapıda iz bırakan birtakım olaylara dikkat çekilmektedir.

İkinci bölümde **Toplumsal Yapının Unsurları ve Değişimin Boyutu** konusu masaya yatırılmıştır. Bölümün ilk makalesi, ***Kentleşme ve Göç***

Üzerine Kavram, Kuram ve Tartışmalar adını taşımaktadır. Doç. Dr. Pınar Yazgan, göç kuramlarından bahsetmiş, sonrasında Türkiye'de kentleşme ve küresel bağlamda insan hareketleri gibi konuları ele almıştır. İkinci çalışma, ***Türk Ailesinin Dönüşümü*** başlığıyla hazırlanmıştır. Bu bölümde Prof. Dr. M. Tayfun Amman, Türk ailesinin özellikle geleneksel dönemden modern döneme geçişte nasıl kırılganlaştığını tartışmaktadır. Doç. Dr. Deniz Aşkın ve Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer, ***Türkiye'de Toplumsal Değişme, Din ve Din Eğitimi*** başlıklı yazıda Osmanlı'da din eğitimi hakkında bilgi vermekte, ardından Cumhuriyet döneminde din, dindarlık ve modernleşme konularını analiz etmektedir. Prof. Dr. Hüsniye Canbay Tatar, ***Türk Eğitiminin Yenileşme Serencamı*** başlığı altında Osmanlı'da medreselerde bozulma konusunu incelemiş, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitimde yenileşme çabalarına dikkat çekmiştir. Hemen ardından Dr. Vahdettin Işık, ***Osmanlı'nın Yeniden Yapılanması Sürecinde Aydınların Tutumu*** konulu yazısında, modernleşme süreci olarak kavramlaştırılan değişimin ana öznelerinden biri olan aydın sınıfının doğuşundan ve aydınların modernleşme karşısındaki tutumundan bahsetmektedir. Bir sonraki konu, Dr. Tolga Kabaş'ın hazırladığı ***İktisadî Hayat ve Sosyal Değişme*** başlığıyla kaleme alınmıştır. Bu kapsamda geleneksellik ile modernlik, bireycilik ve toplumculuk ideolojileri kıyaslanmış, liberal politikalara değinilmiştir. Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen, çerçevesini ***Türkiye'nin Demokrasi Tarihine Kısa Bir Bakış*** başlığıyla çizdiği makalede Meşrutiyet'in ilanından günümüze kadar geçen süreçte demokrasi tarihini enine boyuna tahlil etmiş, demokrasiyi doğrudan veya dolaylı olarak tehdit eden müdahalelere vurguda bulunmuştur. Doç. Dr. Abdurrahman Savaş'ın incelediği konu, **Geçmişten Geleceğe Türkiye'de Hukuk ve Sosyal Değişim** adını taşımaktadır. Bu bölümde Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısı ile Tanzimat ve Cumhuriyet döneminde hukukun dönüşümü konuları ele alınmıştır. Prof. Dr. Mustafa Ay ile Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer'in hazırladığı ***Sanayi ve Teknolojinin Toplumsal Yapıya Etkisi*** başlıklı çalışmada teknoloji ve gelişme konusu anlatılmış, sonrasında ise sanayi sonrası Türk toplumu üzerinde durulmuştur. Dünyanın son yıllarda içinde bulunduğu dijitalleşmeyi konu edinen ***Panopticon, Dijitalleşme, Virüs ve Kaos*** adlı makale, Öğrt. Gör. Ertuğrul Acar hazırlanmıştır. Dijital kapitalizmden dataizm dinine kadar okuyucunun merakla beklediği konulara ışık tutmaktadır. Ortaya koymuş olduğumuz bu çalışma, Prof. Dr. Vehbi Bayhan'ın kaleminden çıkan ***Pandemi Sürecinin Türkiye'nin Toplumsal Yapısına Etkileri*** ve Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer ile Dr. Meryem Serdar'ın birlikte hazırladığı ***Türkiye'de Sağlık ve Sağlıkta Dönüşüm*** başlıklı yazılarla son bulmaktadır.

Bütün bu açıklamaların ardından **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Değişme** adıyla hazırlamış olduğumuz bu kitabın, konuya akademik bir bakış açısıyla yaklaştığını belirtmeliyiz. Konuyla ilgili hazırlanmış çeşitli kitaplar olsa da farklı bir bakış açısı ve güncel ilavelerle ortaya koyduğumuz bu çalışmanın, gerek üniversitelerin farklı bölümlerinde eğitim alan lisans öğrencileri gerek akademik çalışma yapan lisansüstü öğrencileri için kaynak eser hüviyetinde olmasını arzu etmekteyiz. Ayrıca bu çalışma, konuya ilgi duyan okuyucular için tüm konulara bir arada ulaşmayı kolay hale getirecektir. Eserin alana katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

Y. Sinan Zavalsız, Doç. Dr.
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2021

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
YAPI VE DEĞİŞME KAVRAMLARI

TOPLUMSAL YAPI **3**
Prof. Dr. Mustafa AYDIN

TOPLUMSAL DEĞİŞME **27**
Doç. Dr. Y. Sinan ZAVALSIZ

TOPLUMSAL YAPIDA DEĞİŞMEYİ TETİKLEYEN UNSURLAR OSMANLI/TÜRK YENİLEŞME TARİHİNE YENİ BİR ATF-I NAZAR **39**
Dr. Abdülkerim ASILSOY

İKİNCİ BÖLÜM
TOPLUMSAL YAPININ UNSURLARI VE DEĞİŞİMİN BOYUTU

KENTLEŞME VE GÖÇ ÜZERİNE KAVRAM, KURAM VE TARTIŞMALAR **71**
Doç. Dr. Pınar YAZGAN

TÜRKİYE'DE AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ VE KIRILGANLAŞMASI **93**
Prof. Dr. Mehmet Tayfun AMMAN

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞME, DİN VE DİN EĞİTİMİ **111**
Doç. Dr. Deniz AŞKIN
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER

TÜRK EĞİTİMİNİN YENİLEŞME SERENCAMI **133**
Prof. Dr. Hüsniye Canbay TATAR

OSMANLI'NIN YENİDEN YAPILANMASI SÜRECİNDE AYDINLARIN TUTUMU **159**
Dr. Vahdettin IŞIK

TÜRK TOPLUMUNDA İKTİSADÎ HAYAT VE SOSYAL DEĞİŞME **171**
Dr. Tolga KABAŞ

TÜRKİYE'NİN DEMOKRASİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ **201**
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN

GEÇMİŞTEN GELECEĞE TÜRKİYE'DE HUKUKUN DEĞİŞİMİ VE SOSYAL YAPIYA ETKİSİ 215
Doç. Dr. Abdurrahman SAVAŞ

SANAYİ VE TEKNOLOJİNİN TOPLUMSAL YAPIYA ETKİSİ 255
Prof. Dr. Mustafa AY
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER

PANOPTİCON, DİJİTALLEŞME, VİRÜS VE KAOS 275
Öğrt. Gör. Ertuğrul ACAR

PANDEMİ SÜRECİNİN TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISINA ETKİLERİ..... 287
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN

TÜRKİYE'DE SAĞLIK VE SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM 315
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER
Dr. Meryem SERDAR

EDİTÖR VE YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ 339

Türk Toplumunda İktisadî Hayat ve Sosyal Değişme

Dr. Tolga Kabaş[1]

"1980'li yıllarda gerçekleşen büyük dönüşüm ile toplumumuzda Amerikan orijinli yaşam tarzı ve tüketim odaklı aile hayatı yaygınlaşmıştır."

Giriş

Modern ekonomi biliminin babası, bir Aydınlanma düşünürü olan Adam Smith'dir. Smith 1776'da yayınladığı **Ulusların Zenginliği** adlı kitabı ile yeni bir sosyal bilimin ve ekonomik sistemin doğduğunu ilan etmiştir. Ayrıca İngiltere ve tüm Avrupa için oldukça gerçekçi ve iyimser bir ekonomik sistem vizyonu sunmuştur. Feodalizmden daha üstün olan yeni sistem, serbest ticarete dayalı sistemdir. Modern ekonomi bilimi, Aydınlanma düşüncesi ikliminde, Protestan kültüründen doğmuştur.

Ticarete dayalı sistemin, yani serbest piyasa ekonomisinin doğuşunun temelinde Protestan reform hareketi bulunmaktadır. Orta çağın sonlarında kilise tarafından ticarete dayalı sistem ve kâr elde etme ilkesi günah olarak kabul ediliyordu, sınırlandırılmalıydı. Protestanlara göre ise ticaret, dürüst bir şekilde yapıldığında kazanılan para veya kâr meşrudur. Smith de ticarete dayalı sistemin ahlakî olduğunu öne süren modern yaklaşımın tam başlangıcında yer almaktadır. Söz konusu sistemin kozmopolitleştirici, medenileştirici ve topluma faydalı etkileri olduğunu savunuyor, ekonomik ve siyasî özgürlüklerin zenginliğe yol açtığını ileri sürüyordu. Ticarete dayalı sistemin doğal bir özgürlük sistemi olduğunu ifade ediyordu.

John Locke'un fikirleriyle doğan liberalizm, Avrupa'nın modernleşmesinde en temel ideoloji olmuştur. Liberalizm, toplumsal ahlak veya toplumsal çıkarla kıyaslandığında bireysel özgürlüğe daha büyük öncelik vermektedir. Buna göre insanlar; rasyonel, çıkarcı/bencil, iktisadî olarak hesaplayıcı karaktere sahiptir. Aslında bu özellikler daha çok orta sınıf olarak bilinen burjuvaya aittir. Liberallere göre burjuvanın yönettiği liberal bir ekonomik system, mak-

[1] Çukurova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

simum zenginliğe ve özgürlüğe yol açmaktadır. Avrupalı toplumlarda bireye verilen önemin artması neticesinde bireycilik ideolojisi, sosyal ve siyasî hayatın merkezine yerleşmiştir.

Smith'in başlattığı devrim, serbest piyasa sisteminin önünü açarken; geleneği temsil eden lonca sisteminin yıkılmasına yol açtı. Feodalizme ve aristokrasiye asıl öldürücü darbe ise 1789 Fransız Devrimi'yle geldi. Oldukça modern olan burjuvazi, liberalizm ideolojisiyle aristokrasiye karşı büyük bir zafer kazandı. Artık krala ve aristokrasiye gerek kalmamıştı. Burjuvazi olmadan serbest ticaret sisteminin yaşaması ve gelişmesi mümkün değildi. Avrupa'da burjuvazi, Tanrı'dan bağımsız kendi siyasî, ekonomik ve sosyal düzenini oluşturmaktaydı. Siyasî ve ekonomik liderlik için yeteri kadar güçlü, güvenilir, ayakları yere sağlam basan ilk Protestan burjuvazi sınıfı İngiltere'de sahneye çıkıyordu.

Avrupa medeniyetinin, burjuvazinin, yani orta sınıfın önderliğinde kurulan ve gelişen, ticarete dayalı bir medeniyet olduğu görülmektedir. Diğer medeniyetlerden önce rasyonel davranışa geçiş yapan Batılı toplumlar, sanayileşmeyi başarmış, tüm dünyaya hâkim olmuştur. Avrupa medeniyeti demokrasiyle birlikte ticarete dayalı evrensel bir medeniyet haline gelmiştir. Uluslararası sistemde serbest piyasa ekonomisiyle birlikte demokrasi, bir norm olarak kabul edilmiştir. Batılı toplumlar, bireycilik ideolojisiyle kalkınmayı başarmıştır. Doğulu toplumlarda ise, bireycilik ideolojisinin tam zıddı olan toplumculuk ideolojisi hâkimdir. 19. yüzyıldan itibaren Doğulu toplumlar kalkınmak ve sanayileşmek için Batı'da ortaya çıkan modernleşme tecrübesini takip etmek zorunda kalmıştır.

Modern ekonomi, sanayi devrimi, piyasa ekonomisi, liberalizm gibi yeni kavramlar Türk toplumuna 1839'da yapılan Tanzimat Reformu'yla girmiştir. Sanayileşme ve piyasa ekonomisine geçiş çabaları Tanzimat Reformu'yla başlatılmıştır. Liberal iktisat politikaları Osmanlı Devleti'ni yarı-sömürge durumuna düşürünce millî iktisat politikalarına geçiş yapılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti temel değer sistemiyle çökmüş, saltanat ve hilafet son bulmuştu. 20. yüzyılda dünyadaki en etkin unsur artık din değil, ekonomiydi. Batılı toplumların ihtiras ve hırsları ekonomiye odaklanmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin elitleri, medeniyetin yolunun sanayileşmekten geçtiğini görmüştü. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Türk toplumunda bir sanayi devrimi gerçekleştirilmeye çalışıldı. Yeni kurulan Türk devletinin bağımsızlığının temelinde ekonomi, yani zenginlik olduğu fark edilmişti. Cumhuriyeti kuran elitler, iktisadî kalkınmanın temel ve öncelikli koşulunun zihniyet değişikliği olduğunu da fark etmişti.

Osmanlı'dan miras olarak kalan geleneksel kurumlar ve normlar atalete, geri kalmışlığa yol açıyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Türk toplumunda da köklü bir kurumsal ve kültürel değişim yaşandı. Yasal ve kurumsal müktesebat Batılı ülkelerden alındı, laik ve çağdaş bir çerçeveye oturtuldu. Türk toplumunda büyük bir kültürel ve zihinsel dönüşüm gerçekleştirilerek Batılı anlamda rasyonel davranışa geçiş yapılmaya çalışıldı. Yeni Türk devletini kuran Cumhuriyetçi aydınlar, bu sayede hızlı bir toplumsal kalkınmanın ve sanayileşmenin gerçekleştirileceğini düşünmekteydi.

Bu bağlamda Sabri Ülgener bir Osmanlı mirası olan toplumsal durağanlığın köklerini, yani liberalizme geçememe, rasyonelleşememe ve sanayileşememe olgusunu sağlıklı bir metotla ortaya koymuştur. Batılı ülkelerin karşısında gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti'nin iktisat tarihini detaylı olarak inceleyen Ülgener, Weber gibi serbest piyasa ekonomisi ile İslam dini arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır. Böylece yeni kurulan Cumhuriyette kültürel değişimi kolaylaştırmayı amaçlamıştır (Sayar, 1998: 19-21).

Ülgener'e göre uzun yıllar boyunca uygulanan devletçi politikalar, Anadolu-Türk insanının irrasyonel zihniyetini değiştirmede, rasyonelleşmesinde başarılı bir dönüşüm gerçekleştirememişti. Ona göre Anadolu-Türk insanı, özgür bir siyasî ve ekonomik ortamda rasyonel düşünme kabiliyetini daha hızlı kazanabilirdi. Hızlı değişme, tevarüs etme ve yeni kültüre uyum sağlama kabiliyeti olan toplumların sanayileşmesi daha hızlı olmaktadır. Bu çalışmada, Ülgener'in görüşleri ışığında, Türk toplumunun modernleşmesi ve rasyonelleşmesi için uygulanan iktisat politikalarının kültürel kontekstle olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Ayrıca çalışmada, Türk toplumunda uygulanan ekonomik planlama versus serbest piyasa ekonomisi politikalarının değerlendirmesi yapılmaktadır.

1. Geleneksel Kurumlar ve Normlar

Smith, ticarî hayatın ahlakî olduğunu ileri süren modern yaklaşımın tam başlangıcında yer almaktadır. **Ulusların Zenginliği** adlı eseriyle Sanayi Devrimi'nin başladığını ve serbest piyasa ekonomisinin doğduğunu ilan etmiştir. Bu bağlamda 1776, bir devrim yılıdır. Eserinde serbest ticaretin erdemlerini ve kâr elde etme ilkesinin faydalı yönlerini anlatıyordu. Ticaret dürüst bir şekilde yapıldığında kâr elde etme, meşru bir ilkedir. Smith, geleneğe karşı mücadele etmiş ve serbest piyasa ekonomisinin kabul edilmesini sağlamış örnek bir Aydınlanma düşünürüdür.

Smith, geleneği temsil eden ahlak bilimleri fakültesini, modern ticaret-finans fakültesine çeviren kutsal bir kişi kabul edilir. Ona göre piyasa ekonomi-

si, sıradan insanların bile durumunu iyileştirebileceği doğal bir özgürlük sistemidir. Sosyal ve iktisadî kurumların Tanrı'nın bir eseri olduğunu düşünmüştür. Tanrı, insanlara serbest ticarete dayalı *"doğal özgürlük sistemi"*ni, yani serbest piyasa ekonomisini sunmuştur. Bu yeni ekonomik sistemin büyüme motoru ise kişisel çıkardır. Smith, kişisel çıkarı bir günah olmaktan çıkarmış, erdemli bir davranışa çevirmiştir (Küçükkalay, 2019: 162-163).

Osmanlı insanının ise kanaatkâr oluşu, durağan ve geleneksel karakteri, yalnızca geçimini temin etmek için çalışması, ticaretin gelişmesini önleyici bir faktör oluşturuyordu. Osmanlı toplumundaki geleneksel kurumlar ve normlar, iktisadî gelişmeyi yavaşlatıyordu. Batı'da, Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan fabrika sistemine karşı; Osmanlı ekonomisindeki sanayi üretimi, lonca sistemine dayalı, küçük ölçekli ve ilkel bir özellik taşıyordu. Ekonomi ilkel yöntemlerle yapılan tarımsal üretime dayanıyordu. Ekonomide etnik bir iş bölümü söz konusuydu. Türkler çiftçilik, askerlik ve kamusal görevler yaparken; azınlıklar ticaret, finans, sigorta sektörlerine hâkimdi.

İktisadî anlamda çıkar düşüncesiyle hareket eden rasyonel girişimci sınıfın olmaması, toplumsal ahengin bozulmaması için zühd ve kanaatkarlığın teşvik edilmesi, geleneksel kurumlar ve normlar, özel mülkiyetin yaygın olmaması, tarıma dayalı ilkel üretim yapısı, büyük servetlerin ortaya çıkmasının önlenmesi gibi unsurlar, Osmanlı toplumunun kapitalist sistemin dışında kalmasına yol açtı. Batılı ülkelerde yaşanan Sanayi Devrimi'ne karşın Osmanlı Devleti gelenekçi kimliğini sürdürdü. Bu yüzden geleneklerin yönlendirdiği iktisadî davranış terk edilemedi.

Ayrıca geleneksel Osmanlı iktisadı, *iaşecilik* olarak bilinen ihtiyaca dayalı bir arz düşüncesi uygulamaktaydı. Kapitalist piyasa düzeninin gerektirdiği gibi kitlesel üretimi ve tüketimi teşvik eden modern bir iktisadî zihniyet taşımıyordu. Osmanlı tüccar ve sanayici gruplarının yeniliğe kapalı gelenekçi bir yöntem izlediği, rasyonel davranmadığı ve yeni ürün üretmediği görülüyordu. Batılı ülkelerdeki değişimi gören Osmanlı aydınları, ticaretin ve piyasa sisteminin gelişmesi için Osmanlı insanını rasyonel davranmaya, ticarî faaliyetlere katılmaya teşvik ediyordu.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasî, askerî ve iktisadî durum, yeni dünya düzenine ayak uydurmasına zemin hazırlamıştı. Osmanlı'nın geleneksel iktisat ilkeleri; *iaşecilik* (provizyonizm), *fiskalizm* ve *gelenekçilik* (tradisyonalizm) gözden düşmüştü. Bu durum, Batı iktisadî düşüncesine karşı duyulan ilginin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştı. İlk Türkçe iktisat kitabı olarak görülen ve yazarı tam olarak bilinmeyen **Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki** adlı eser, Osmanlı iktisat literatürünü 1833 yılına kadar geri

götürmektedir. Batı'daki iktisadî gelişmeleri ele alan eserin, Osmanlı Devleti'nin iktisat politikasına yeni bir soluk kazandırdığı düşünülmektedir.

Bu eserin, Osmanlı iktisadî düşünce tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını haber verdiği, gelenekselciliğin yerini modern ilerleme düşüncesinin almasında önemli rol üstlendiği ileri sürülmektedir. Yazarın, Avrupa'da politik ekonomiye dair kaleme alınmış risale, dergi vs. kaynaklardan beslendiği; Hume, Malthus ve Ricardo gibi klasik iktisatçılar hakkında bilgi sahibi olduğu ve bunlardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Amacı, insanları politik ekonomiye dair bilgilendirmektir. Bu eserden sonra Osmanlılarda yeni iktisat anlayışı çerçevesinde ortaya konan kitapların sayısında artış yaşanmıştır (Aydar, 2019: 33-34).

1839'da gerçekleşen Tanzimat Reformu'ndan sonra Osmanlı Devleti, kozmopolitan, yani İngiltere merkezli liberal iktisat düşüncesinin etkisinde kalmıştır. Devlet için en uygun olan sistemin bu olduğu düşünülmüş, böylece sanayileşmenin ve kalkınmanın gerçekleşeceği ümit edilmiştir. Bu bağlamda Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların kitapları çevrilerek Osmanlı iktisat literatürüne kazandırılmıştır. Liberal politikalar ile geleneksel Osmanlı toplum yapısının Batılı toplumlarda olduğu gibi bireyci ve girişimci bir topluma dönüşeceği öngörülmüştür. Nihayet 1838 yılında İngilizlerle yapılan serbest ticaret anlaşması ile Osmanlı pazarı, düşük maliyetli yabancı sanayi mallarına açılmıştır.

Ayrıca bu yıllarda para ve maliye politikası etkin bir şekilde kullanılamamıştır. Para basma görevi İngiliz ve Fransız iş adamlarının kontrolünde olan Osmanlı Bankası tarafından yapılmaktadır. Küçük ölçekli üreticileri koruyacak ve destekleyecek kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilememiştir. Sanatkarlığa dayalı küçük ölçekli üreticiler, yurtdışından ithal edilen sanayi malları karşısında işlerini kaybetmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, kozmopolitan iktisat düşüncesi ile sanayileşmeyi başaramamış ve ekonomisi yarı-sömürge durumuna düşmüştür. Uygulanan liberal politikalar azınlık ve yabancıların zenginleşmesine yol açmıştır. Türklerin işi bozulmuş ve halk yoksullaşmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesi için 1881 yılında Düyunu Umumiye kurulmuştur.

Osmanlı ekonomisine çok büyük zarar veren İngiltere merkezli liberal iktisat düşüncesi, ancak 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında terk edilebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için, liberal iktisat düşüncesinin yerine solidarizme dayalı Almanya merkezli millî iktisat düşüncesine geçiş yapılmıştır. Almanya merkezli iktisat düşüncesine göre kozmopolitan iktisat mümkün değildir, yani evrensel iktisat kanunları olamaz. Her ülke kendi koşullarına uygun bir

kalkınma yolu veya stratejisi izlemelidir. Bu doğrultuda, Türk millî ekonomi düşüncesinin öncüleri arasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi isimler yer almaktadır. 20. yüzyılın başlarında uygulanan millî iktisat politikası ile etnik iş bölümü bozulmuş, Türklerin de şirket kurduğu ve ticarete katıldığı görülmüştür.

2. Büyük Kültürel Değişim

Kurtuluş Savaşı'nı kazanmamızın hemen ardından, 1923 yılında, İzmir İktisat Kongresi düzenlendi. Hedef, ekonomik bağımsızlık ve hızlı sanayileşmeydi. Yeni kurulan Türk devletinin bağımsızlığının temelinde ekonomi yatmaktaydı. Medeniyet ve sanayileşme eş anlamlıydı. Batılı ülkeler sanayileştiği için güçlü bir medeniyet kurabilmişti. Yeni kurulan Cumhuriyet de sanayileşerek yeni bir medeniyet sentezi gerçekleştirecek ve kendini kurtaracaktı. Bu bağlamda uluslararası iş bölümüne karşı çıkıldı. Türkiye'nin Batılı ülkelerin pazarı olmasını ve çevre ülke olarak kalmasını istemiyorlardı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti de Batılı ülkeler gibi sanayi malları üreten, ihraç eden güçlü bir iktisadî devlet olacaktı (Ülken, 1981: 10-11).

Cumhuriyeti kuran elitler, iktisadî kalkınmanın temel ve öncelikli koşulunun zihniyet değişikliği olduğunu da fark etmişti. Çünkü, iktisadî kalkınma her şeyden önce bir inanç işiydi. Bu nedenle halkta kalkınma bilincinin yaratılması, hareketin itici gücünü, yani manevî dinamosunu oluşturacaktı. Bu yolda bir zihniyet değişikliği uyanmamışsa, bütün çabaların sonuçları kısır kalmaya mahkûmdu. Bu bağlamda eğitimde, hukukta, aile hayatında, ekonomide büyük devrimler yaptılar. Bu devrimlerle Anadolu-Türk insanına çağdaş, rasyonel ve seküler yaşamı benimsetmeye çalıştılar (Ülken, 1981: 48).

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan yerli girişimci sınıflar bulunmamaktaydı. 1929 Büyük Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle Cumhuriyeti kuran siyasetçiler ve bürokratlar, *"devletçilik"* adını verdikleri millî iktisat politikasını izlemeye karar verdi. Devletçi politikalarla ekonomik bağımsızlık ve hızlı sanayileşme hedefine kolayca ulaşılacağı düşünüldü.

1931 yılında resmî ideolojinin bir parçası olan, devletçilik olarak bilinen kamu politikası modeline *"karma ekonomi modeli"* de denilmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen kalkınma planlarıyla hızlı sanayileşme ve kalkınma hedeflendi. Söz konusu planlar, kamu kesimi için emrediciyken; özel kesim için yol göstericiydi. Ancak planlarda yer alan %7 büyüme hedefine ulaşılamadı. Ara ve yatırım malları üretiminde de başarı sağlanamadı. Kalkınma planlarının

ekonominin izlediği yolu değiştiremediği, hedeflendiği kadar sanayileşmeye yol açamadığı görüldü.

1980 yılına kadar devletin ekonomiye hâkim olduğu, planlı ekonomi veya karma ekonomi modeli uygulandı. Devletçi politikalar, bir yandan da Cumhuriyetin modernleşme vizyonunun ve millî bir devlet inşasının aracı olarak kabul ediliyordu. Devleti yöneten Cumhuriyetçi elitler, 1980 yılına kadar Anadolu'nun geri kalmış kentlerine tekstil, şeker, cam, kâğıt, kimya, çimento, değerli maden işletmeleri gibi sanayi projeleri dağıttı. Devletin mülkiyetinde olan bu sanayi işletmeleri, büyük ölçekli olduğu gibi ileri teknolojiye sahipti. Karma ekonomi modeliyle büyük bir alt-yapı oluşturuldu ve sanayileşme süreci harekete geçirildi.

Kamu iktisadî teşebbüsleri (KİT'ler), özel sektöre ucuz girdi sağlayarak gelişmesine katkıda bulundu. Bu iş bölümü bağlamında daha çok dayanıklı tüketim malları üreten özel sektör, devletin katkı ve korumasıyla büyüyerek gelişti. Özel sektör, daha çok montaja dayalı ve küçük ölçekli sanayi tesislerine sahipti. Üretim maliyetleri çok yüksek olduğu için dünya piyasalarına ihracat yapamıyorlardı. Ürettiklerinin büyük bir kısmını çok yüksek fiyatlarla rekabetin olmadığı iç pazara satıyorlardı. Devletin korumasına bağımlı hale gelen özel girişimciler, kaliteli mal üretip dünya piyasalarına düşük fiyattan satmayı başaramıyordu. Dolayısıyla büyük öneme sahip olan dövizi, Türkiye'ye getiremediler. Dış açıklar giderek büyüyor, periyodik ve ağır döviz krizleri oluşturuyordu. Bunu da IMF ile yapılan anlaşmalar takip ediyordu. Bu ağır yapısal sorunlar, 24 Ocak 1980 Kararları'na kadar devam etti.

Ekonomideki bütün ağır yapısal sorunlara rağmen sanayileşme, devletin katkısıyla büyük ölçüde gerçekleştirildi. Türkiye, daha önce ithal ettiği birçok sanayi malını artık üretir duruma geldi. Ayrıca eğitimde devrim niteliğinde reformlar yapıldı. Sanayi üretimi için gerekli olan nitelikli ara eleman, teknik personel, mühendis, bilim insanı yetiştirilmeye çalışıldı. Bu bağlamda Anadolu'da çağdaş yaşam biçimleri büyük ölçüde benimsendi. 24 Ocak 1980 Kararları'na kadar uygulanan karma ekonomi modeliyle Türkiye'nin milletleşmesi, modernleşmesi ve sanayileşmesi büyük ölçüde gerçekleştirildi.

Türkiye'nin Weber'i olarak bilinen Sabri Ülgener, Osmanlı toplumundan miras kalan irrasyonel iktisadî zihniyeti açıklamak ve Türk toplumundaki kültürel değişimi kolaylaştırmak için önemli çalışmalar yapmıştır. Ülgener, Weber'in yazmış olduğu eserlerin ışığında, Osmanlı iktisat tarihinden hareketle ekonomi ile İslamiyet arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır. Osmanlı mirası olan toplumsal durağanlığın köklerini, yani sanayileşememe olgusunu, sağlıklı bir metotla ortaya koymuştur. Weber'in ayak izini sürerek Avrupa dışı çevrede,

yani Doğulu toplumlarda, iktisadî zihniyet dünyasının durağanlığını ve bunun köklerini başarıyla göstermiştir. Ülgener'e göre, genç Cumhuriyetin bu irrasyonellik batağından çıkarılması ve rasyonellik eksenine oturtulması gerekmektedir (Sayar, 1998: 93-94).

Ülgener'in Cumhuriyetçi aydınlardan farklılaşan yaklaşımı, onun liberalizme daha yakın bir konumda görülmesini sağlamıştır. Toplumun kendi tarihsel evriminin ve zihniyet dönüşümlerinin önemine değinerek liberal bir yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre toplumun evrimi, zaman alan ve büyük ölçüde kendiliğinden gerçekleşen bir tarza sahiptir. Bu evrim, rasyonel ilişkilerin egemen olduğu liberal piyasa toplum modeline doğru gelişme izlemektedir. Kapitalizme evrilen Batı toplumlarının tecrübesini, bir rasyonelleşme süreci olarak değerlendiren Weber'e benzer şekilde, Ülgener, Doğulu toplumların sanayileşememe sorununu rasyonelleşememe olarak tespit etmiştir. Rasyonelleşmeyi, uzun bir tarihsel evrim sonucunda *"geçim"* düşüncesinden çıkarak *"kazançkâr"* anlayışına geçiş olarak tanımlamıştır (Yılmaz, 2011: 89).

Ülgener'e göre İslam dini, Hıristiyanlık ile aynı liberal nüveye sahiptir. Yalnızca, tarihsel süreç içinde Hıristiyan toplumlar liberal piyasa toplumlarına dönüşmeyi başarırken; İslam medeniyeti ise bu evrilmeyi gerçekleştirememiştir. Ülgener, İslam anlayışının devletçilik ve korumacılıktan ziyade, *laissez-faire* görüşüne daha yakın olduğunu hadislerle göstermiştir. Müdahale karşıtlığına ilahiyat ve tasavvuf kitaplarında da rastlamak mümkündür. Ülgener, bu kitaplarda Batı liberalizminin teolojik köklerine benzeyen unsurlar bulunduğunu ileri sürmüştür (Yılmaz, 2011: 95).

Ülgener'in Cumhuriyetçi aydınlardan önemli bir farkı bulunmaktadır. O, zorlama ve tepeden inmeci devrimlerle irrasyonel zihniyetin değişmeyeceğini; ancak *"piyasa"* aracılığıyla rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan iktisadî aktörlerin yaratılabileceğini düşünmektedir. Türk toplumu, özellikle Tanzimat sonrasında hala tamamlanmamış bir değişim sürecine girmiş, geleneksel bir toplumdan Batılı rasyonel bir toplum modeline doğru evrim geçirmektedir (Yılmaz, 2011: 69). Ülgener'e göre Avrupa ülkelerinde sanayi kapitalizmi, rasyonel işletme çerçevesinde, sağa sola taşmayan, kontrollü ve disiplinli bir faaliyet alanı yaratabilmiştir. Böylece Avrupa ülkelerindeki insanların kazanma ve zenginleşme çabalarının normal yollardan gelişmesi sağlanmıştır (Ülgener, 2006a: 265; Ülgener, 2006b: 308).

3. Bireycilik ve Toplumculuk İdeolojileri Arasındaki Rekabet

Batılılaşma düşüncesini benimseyen aydınlar, Osmanlı'nın ancak Avrupa uygarlığına girerek ya da diğer bir ifadeyle sosyal yapısını Avrupalı ülkelerin

yapısına dönüştürerek kurtulabileceğini düşünmekteydi. Cumhuriyetin ilanına kadar baskın olan anlayışa göre, kültürümüzü değiştirmeden Batı'nın yalnızca tekniğini alarak Avrupa uygarlığına girmek, Osmanlı Devleti'ni gerilemekten ve yıkılmaktan kurtaracaktı. Tanzimat'tan 21. yüzyıla kadar, Batılılaşma düşüncesi veya Avrupa uygarlığının bir parçası olmak, Osmanlı aydınlarının *"kızıl elması"* yani kutsal hedefi olmuştur. Batılı eğitim kurumlarında yetişen Osmanlı aydınlarına göre, *"Bütün dünya ister istemez ya Batılılaşacak ya da varlığını yitirip yok olacaktır."* (Kaçmazoğlu, 2011: 72).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk'ün ilham kaynağı olan ve Cumhuriyetin oluşumunda çok etkili konumdaki isimlerden birisi de Ziya Gökalp'tir. Türk sosyologları arasında Gökalp; bir kahraman, bir ruh ve gönül insanı, kutsal bir kişi olarak bilinir. Gökalp'in geliştirdiği millî sosyolojinin temel hedefi, Osmanlı'nın kurtuluşu için toplumu Doğu uygarlığından Batı uygarlığına taşımaktır. Bunun için uygarlık-kültür ayrımını kullanmıştır. Uygarlık (veya teknik) evrenselken, kültür ise yereldir. Gökalp'in Batı uygarlığının alınması olarak ifade ettiği şey aslında Batı'nın tekniğinin alınmasıdır.

Ayrıca Gökalp, ülkeyi kurtaracak Batılılaşma reformlarının ancak sivil ve asker bürokratlar tarafından gerçekleştirileceğine inanmaktadır. Osmanlı'yı kurtarmak için çarelerin arandığı yıllarda Gökalp'in karşısındaki rakibi ise Prens Sabahattin'dir. Gökalp, İttihat ve Terakki'nin ideologluğunu yaparken; Prens Sabahattin de bu partinin karşısında yer alan muhalif partilerin ideologluğunu yapmıştır (Kaçmazoğlu, 2013: 26).

Böylece günümüzde hala geçerliliğini koruyan, Türk siyasal yaşamının merkezinde yer alan, ancak birbiriyle rekabet halinde olan iki perspektif ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilkinin temelinde Gökalp'in millî sosyoloji geleneği bulunmaktadır. Bu gelenek, daha çok toplumculuğu benimseyen Durkheim'ın ve Alman Millî İktisat Okulu'nun görüşlerine dayalıdır. Gökalp sosyolojisi; inkılapçı, merkeziyetçi, toplumcu ve ulusçu ögeleri içerir. Prens Sabahattin'in sosyolojisi ise, İngiliz Anglo-Sakson siyasetinin ve toplumsal yapısının ögelerini barındırırken, ademi-merkeziyetçi ve bireyci Le Play'in görüşlerine dayalıdır.

Prens Sabahattin'e göre Le Play okulunun en büyük buluşu, toplumları devletçi ve bireyci olarak ikiye ayırmasıdır. Bu anlayışa göre devletçi toplumların daima geride kaldığı, bireyci toplumların ise ilerlediği düşünülür. Doğulu toplumlarda kamusalcılık veya toplumculuk ideolojisi hâkimdir. Le Play sosyoloji geleneğinin savunucusu olan Prens Sabahattin'e göre, devletçi olan toplumumuzun ilerleme sağlayabilmesi için bireyci bir topluma dönüşmesi gerekmektedir. Günümüz Türk toplum yapısının, özellikle 1980'den sonra Prens Sabahattin'in önerdiği bireyci ve girişimci istikamette önemli yol kat ettiğini söyleyebiliriz (Kaçmazoğlu, 2013: 26; Boyacıoğlu, 2008: 304-305).

Prens Sabahattin'in sosyoloji geleneğine göre birey, toplumdan daha önce gelmektedir. Bu geleneğin en önemli amaçlarından biri, devletçi toplum yapısından bireyci toplum yapısına doğru geçişi sağlamaktır. Prens Sabahattin ve onu takip eden sosyologlar, Türkiye'de sınıflı bir toplumun kurulmasını, orta-sınıfların güçlendirilmesini, bireyciliğin ve liberalizmin gelişmesini savunmuştur. Gökalp'in toplumsal değişme formülasyonuna göre ise toplumculuk, bireycilikten daha ön plandadır. Toplum-birey uzlaşmasına çalışılır. Onun anlayışına göre bireycilikle toplumsallık arasında bir denge sağlanması önemlidir. Gökalp'in millî sosyoloji geleneği, 1945'e kadar Türkiye'de resmî ideoloji ile bütünleşmiştir (Ercan, 2013: 175).

Türk siyasal hayatında 1950'den sonra çok partili döneme geçiş yapıldı. Demokrat Parti ile başlayan siyasî ve ekonomik liberalleşme sürecinde; ulaşım, tarım ve sanayide piyasa ekonomisinin ve özel girişimciliğin gelişmesine yol açan büyük devrimler yaşandı. 1980'den sonra Anavatan Partisi'yle ikinci büyük dönüşüm başladı. Bu dönüşümler sayesinde toplumun üst tabakasıyla sınırlı kalan değişiklikler, toplumun alt tabakalarına doğru yayılım gösterdi. Genişleyen ekonomik özgürlükler, ticaretin ve üretimin artmasına yol açtı. Çok partili hayata geçişle başlayan değişim sürecinde, Ülgener'in üzerinde durduğu Anadolu-Türk toplumunun irrasyonel zihniyeti ile geleneksel alışkanlığının değiştiği görülmektedir.

24 Ocak 1980, Türkiye ekonomisinde büyük bir değişimin yaşandığı tarihtir. Türkiye, bir gün içinde aniden karma ekonomi modelini bitirmiş, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. 24 Ocak Kararları, piyasa ekonomisine geçiş kararları veya ihracata dayalı sanayileşme olarak da bilinmektedir. Böylece yurtiçi ve yurtdışı ticaret serbest hale gelmiştir. Yeni ekonomik özgürlükler, Turgut Özal tarafından iş adamlarına tanıtılmış ve sunulmuştur. Özal, uzun yıllar boyunca kapalı kalmış ve içe dönük ekonominin liberalleşmesi için büyük çabalar harcamıştır. Böylece, Türkiye millî ekonomi modelini Smith'in görüşleri bağlamında revize etmiştir.

24 Ocak 1980 Kararları'nın ürettiği şok terapi Anadolu'da iktisadî rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Şokla karşılaşan iş adamları, kısa sürede rasyonel olarak işleyen piyasa ekonomisine uyum sağlamak zorunda kaldı. Piyasa ekonomisine geçiş kararıyla Anadolu-Türk iş adamının *homo-economicus*'a doğru olumlu bir evrim geçirdiği de görülmektedir. Daha özgür bir ortamda, açık ekonomi anlayışına hızla uyum sağlayan Anadolu-Türk iş adamları, yurt dışı piyasalara dünya fiyatlarından kaliteli mallar satmaya başladı. Anadolu-Türk iş adamlarının sahip olduğu şirketlerin kısa zamanda nitelikli sanayi malları ürettiği, ihraç ettiği ve marka yarattığı görüldü.

KOBİ olarak bilinen aile şirketleri, kısa zamanda dış açıkları kapatacak şekilde döviz kazandırmayı başardı. Satış ve kârı artan Anadolu-Türk iş adamları, yeni yatırımlarla şirketlerini büyüttü. Çok başarılı olan şirketler, sermaye piyasalarına da açıldı. Dışa açık piyasa ekonomisinde iş adamlarının rasyonel olarak hareket ettiği, iktisadî olarak rasyonel hesaplama yapabildiği, ekonomik olarak oldukça başarılı olduğu gözlenmektedir. KOBİ'lerin hızla gelişmesi ve yeni açık ekonomi anlayışına uyum sağlaması, Anadolu kentlerinin görünümünü de değiştirmiştir.

Müslüman iş adamlarının geliştirdiği rasyonel sosyal ahlak, ülkemizde sosyal ve ekonomik gelişmelerin dinamosu olmaktadır. Yeni orta sınıfların yükselişiyle Anadolu kentlerinde yaşam kalitesi artmış, bu bölgeler modern kentlere dönüşmüştür. Gaziantep, Eskişehir, Konya, Denizli, Kayseri, Bursa gibi kentlerin görünümü, Güney Avrupa kentlerine yaklaşmıştır. Rasyonel piyasa toplumuna geçiş sürecinin tam anlamıyla tamamlanmadığı görülse de yeni orta sınıfın dışa açık serbest piyasa ekonomisine çıkmış olması oldukça olumlu bir gelişmedir.

4. Gelenekçilik ile Modernlik Arasındaki Kültürel Savaş

1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti çökmüş, saltanat ve hilafet son bulmuştu. Cumhuriyet elitlerinin reform planları arasında bulunan halk arasında seküler yaşam özlemi, dışarıdan gelen Batılı kültürel normların hızla benimsenmesi gibi düşünceler, Türk toplumunda derinden yaşanan uyumsuzluklara neden olmaktaydı. Tarihten silinen Osmanlı Devleti, kendi kurumlarını, değer sistemini ve normlarını da beraberinde götürmüştü. Bu bağlamda yeni Türk devletinin kurulması için mücadele eden Cumhuriyet elitleri, tıpkı Batılı toplumların yaptığı gibi kendi yeni insanını, ekonomisini ve toplumunu inşa etmeyi amaç edindi. Bir başka ifadeyle, kendi insanına yeni değer sistemini ve kültürel normlarını benimsetmeyi hedeflediler (Toprak, 2019: 15).

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Cumhuriyeti kuran elitler, Anadolu'da yeni hayat tarzının hızla benimsenmesi için bir kültür devrimi yapmayı düşünüyordu. Bu ancak Doğu'dan Batı'ya kesin bir geçişle başarılabilecekti. Bu bağlamda öncelikle hukuk, ardından eğitim, medenî hayat, ekonomi gibi alanlarda büyük devrimler yaptılar. Söz konusu devrimlerle hukuk sistemini, ekonomiyi, medenî hayatı, eğitim sistemini; laik, çağdaş ve rasyonel bir kurumsal yapıya kavuşturdular.

Böylece planlı olarak devlet eliyle Doğu'dan Batı'ya geçiş sürecini ve kültürel değişimi yönettiler. Bu şekilde kalkınmanın dinamosu olacak bilimsel anlayışı, yeni hayatı ve normlarını, sekülerliği Anadolu insanına benimsetmeye

çalıştılar. 1930'ların başlarına kadar yapılan radikal devrimlerle Anadolu'nun yeni rasyonel/seküler insanını ve toplumunu inşa etme sürecinin temelleri atılmış oldu. Yeni hayat idealine ulaşmak için radikal sosyal mühendislik projeleri uygulamaktan da kaçınmamışlardır (Toprak, 2019: 15).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar Türk toplumunda siyasî hayatı biçimlendiren ve modernleşme sürecini yöneten parti Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. CHP'li siyasî ve bürokratik elitler; gelenek karşıtı, merkezî, bütüncül ve tepeden inmeci modernliği benimsemiştir. Kültürel anlamda bilimsel iyimserliğe sahiptir ve ilerleme düşüncesini öne çıkarmışlardır. Bu bağlamda, bilim ile daha iyi bir dünyanın ve dolayısıyla toplumun kurulacağını savunurlar. Toplumu daha ileriye götüreceğini düşündüklerinden radikal sosyal mühendislik projeleri uygulamışlardır. Türk toplumunda 1950 yılından itibaren çok partili hayata geçiş yapılmış, iktidara gelen ve geleneği temsil eden parti ise Demokrat Parti olmuştur.

Demokrat Parti, gelenekle modernliği uzlaştıran, kısmî modernleşmeyi benimseyen, ancak liberal değerlere açık, Anadolu'yu önemseyen bir modernleşme yaklaşımı izlemiştir. Muhafazakâr demokrat kabul edilen Demokrat Parti'nin elitleri ise, kültürel anlamda bilim konusunda şüpheci bir tutum sergilemiştir. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan sorunların kaynağı olarak bilimsel gelişmeleri ve geleneğin ihlal edilmesini görmüşlerdir. Böylece merkezinde kültürel düşünce farklılığı bulunan, *"bürokratik modernlik"* ve *"demokratik modernlik"* biçimi şeklinde süren bir çatışma ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2012: 100).

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan bu iki siyasî kültürün, ekonomi modeli üzerinde de çok etkili olduğu görülmektedir. CHP, devletin resmî ideolojisi haline gelmiş kurucu siyasî kültürü temsil etmektedir. Anadolu'dan yetişmiş, İslam kültürü ve geleneğini temsil eden, liberal değerlere açık gruplar ise muhafazakâr demokratlardan oluşmaktadır. Muhafazakâr demokratlar; DP, AP, ANAP, AKP gibi partilerde siyasî hayata katılmıştır.

Her iki siyasî kültürün de amaçlarının aynı olduğu, yani Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke konumuna getirmek olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Ancak aynı hedefi paylaşmalarına rağmen kültürel olarak bu hedefe ulaşma yöntemleri arasında farklar olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye'de CHP'li elitler devlet güdümünde sanayileşmeyi ve planlı kalkınmayı benimsemiştir. Muhafazakâr demokratlar ise, devletin yerini özel girişimin almasının daha hızlı bir büyümeye yol açacağını düşünmektedir.

5. Ekonomi Modelindeki Devletçi-Liberal Politikalar

Türkiye'de sanayileşme ve özel sermaye birikimi devletin önderliğinde gerçekleşmiştir. Fakat bu süreç, ekonomik krizlerle ve kısa süreli de olsa demokratik yönetimin kesilmesiyle devam etmiştir. Ayrıca bu sürecin bir diğer önemli özelliği, kamu politikasında devletçi ve liberal politika çevrimlerinin yaşanmasıdır. Türkiye'nin bölgesinde başarılı bir kalkınma modeli olarak gösterilebilmesinin en önemli nedeni, piyasa ekonomisine dayalı başarılı bir demokratik yönetiminin olmasıdır. 1923 yılından 1980'lerin başına kadar Türkiye'nin kamu politikası modelinin en önemli özelliği, millî bir girişimci sınıfın gelişmesine kadar devletin ekonomiye müdahale ettiği karma bir ekonomi olmasıdır.

Türkiye, kendine ait karma ekonomi modeliyle ve özel sektörün de katkısıyla önemli ölçüde sanayileşmeyi başarmıştır. Başarılı kamu politikası modeliyle istikrarlı büyüme performansı yakalamış, gelişmekte olan ülkeler arasında en üst sıralara ulaşmıştır. 1980'lerin başından itibaren aşırı düzenlenmiş ve içe dönük ekonomisini dünya piyasalarıyla entegre etmeyi başarabilmiştir. Dışa açılmasıyla birlikte artık nitelikli sanayi malları üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Cumhuriyet döneminde kamu politikasındaki devletçi ve liberal politika çevrimleri tarihsel gelişme sırasına göre aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo-1: Ekonomi Modelindeki Devletçi-Liberal Politikalar

Kuruluş Yılları (1920'ler)	1920'lerde sanayileşmede özel kesime öncelik veren bir kamu politikası mantığı belirlenmiştir. Batı'dan alınan kurumsal yapı ile özel mülkiyeti ve girişim serbestisini esas alan gelişmiş kapitalist ülkelerin düzenlemeleri hayata geçirilmiştir.
Devletçi Sanayileşme (1930-1949)	Kuruluş yıllarında özel sektör öncülüğünde sanayileşme mümkün olamadığı için, 1930'lardan sonra devletin sanayileşmede öncü rol üstlendiği bir politika benimsenmek zorunda kalınmıştır. Bu yıllarda sanayileşme sürecinde devlet, girişimci rolüne soyunmuştur. İlk beş yıllık planlar bu dönemde yapılmıştır.
Liberal Dönem (1950-1960)	1947'de hazırlanan ve Vaner Planı diye anılan kalkınma planının öngördüğü gelişme anlayışı, dönemin egemen politikası oldu. Bu plan özel kesime öncelik veriyor, kamu kesimini ise altyapı başta olmak üzere kırsal kalkınma yatırımları ile sınırlıyordu. Ancak bu dönemde, kamu kesiminin ağırlığının arttırıldığı, KİT'lerin sayısının ve sermayesinin çoğaltılmak zorunda kalındığı görülmüştür.
Planlı Dönem (1960-1979)	Liberal dönemde oldukça kararsız bir kalkınma çizgisinin izlenmesi, ekonomiyi yönetenleri, politika değişikliğine gitmeye ve planlama yapmaya sevketmiştir. Uygulanacak kalkınma planı ile yurtiçinde daha kararlı bir ekonomik ortam oluşacağı, böylece sanayileşmenin daha hızlı gerçekleşeceği düşünülmüştür. Bu yıllarda Türkiye, ara ve yatırım malı üretimini yurtiçinde gerçekleştirmeye çalışmıştır.
Neo-liberal Dönem (1980 Sonrası)	Planlı dönemde uygulanan politika, Türkiye'yi 1970'lerin sonuna doğru çok ağır bir ekonomik ve siyasî bunalıma sürüklemiştir. Özellikle ekonominin bunalımdan çıkarılması ve istikrara kavuşturulabilmesi için 24 Ocak 1980 Kararları'yla yeni bir kamu politikası mantığı belirlenmiştir. Buna göre, ekonomiye ilişkin karar sürecinde, devletin müdahalesi olmadan piyasanın işleyişine göre oluşacak fiyatlar, tek yol gösterici olarak kabul edilecektir. Fiyat serbestliğine dayalı bu mantık, uluslararası ticarette de geçerli olmalıdır. Ekonomi artık özel kesime dayalı olarak gelişmelidir, kamu kesimi ise özel kesime yol gösterici ve onu destekleyici bir rol üstlenmelidir.

A- Kuruluş Yılları (1920'ler): 1923 yılında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmış, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön belirlenmiştir. İktisat Kongresi'nde, ekonomide ulusalcılık anlayışı vurgulanırken sanayileşmede özel kesime öncelik veren bir kamu politikası mantığı da benimsenmiştir. Cumhuriyet ekonomisi, ulusal üretime ve yerli ürünün kullanımına dayalı bir anlayış üzerine kurulmaktadır, zorunlu olmadıkça yabancı sermaye ve tüketim mallarının dışarıdan satın alınmasına normal bakılmamaktadır. "Ekonomik bağımsızlık" ve "hızlı kalkınma" ilkeleri kongrede benimsenen önemli ilkeler arasındadır.

2. Dünya Savaşı sonrasına kadar üçlü denge (denk bütçe, para dengesi, dış denge) politikası korunmuştur. Kuruluş yıllarındaki Cumhuriyetçi yenileşme anlayışı, ekonomik ve toplumsal yaşamın tüm ögelerini içerir. Yasal düzenlemeler ile Avrupa ülkeleri yasaları çok kısa sürede ve bazı değişikliklerle kabul edilmiştir. Böylece, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Osmanlı'yı yıkıma sürükleyen *"eski-yeni"* çatışmalarının ortaya çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Batı'dan alınan kurumsal yapı ile özel mülkiyeti ve girişim serbestisini temel kabul eden gelişmiş kapitalist ülkelerin düzenlemeleri hayata geçirilmiştir.

Ayrıca, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'e ilham kaynağı olan ve Cumhuriyetin oluşumunda etkin rol oynayan aydınlardan birisi de Ziya Gökalp'tir. Gökalp, Batı kültürünün değil, uygarlığının alınmasından yanadır. Bu yüzden, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yapılan reformların Batı'nın kültürünü değil, uygarlığını almaya yönelik olduğunu düşünmüştür. Devletin toplumu geliştirmek için öncü rol üstlenmesi, din ve devlet işlerinin ayrılması, dinin kişisel bir konu olduğu, eğitimin çağdaş okullarda birleştirilmesi gibi düşünceleri, Cumhuriyetin kuruluş ilkeleri olarak benimsenmiştir (Kepenek & Yentürk, 2008: 33-34; Kepenek, 2011: 8-9).

B- Devletçi Sanayileşme (1930-1949): 1920'lerin özel kesime öncelik veren sanayileşme politikası, 1930'ların başına gelindiğinde sanayi üretiminde beklentileri karşılayamamıştı. Ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi için sanayileşmenin gerekli olduğu düşünülüyordu. Temel tüketim mallarını bile dışarıdan alan bir ülke, nasıl ekonomik olarak bağımsız olabilirdi. Özel girişimcilik yoluyla sanayileşme mümkün olamadığı için devletin sanayileşmede öncü rol üstlendiği bir politika benimsenmek zorunda kalınmıştır.

Bu yüzden, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı uygulanmış, bu plan ile temel tüketim mallarının yurtiçinde üretiminde büyük bir başarı elde edilmiştir. Türkiye'de; Sümerbank, Etibank, Maden Tetkik ve Arama Kurumu (MTA), Halk Bank, Emlak Kredi Bankası gibi devlet kurumları bu yıllarda kurulmuştur. Ayrıca devletçi sanayileşme programı, büyük ölçüde büt-

çeden ayrılan kaynaklarla finanse edilmiş, dış borç veya yardım alınmamıştır. Ekonomi, savaş öncesi dönemde rekor hızda büyümüştür (Kepenek & Yentürk, 2008: 62-63; Kepenek, 2011: 16-17).

C- Liberal Dönem (1950-1960): 2. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda özel sermaye çevrelerinin daha özgür bir ortam istemesiyle çok partili hayata geçiş yapıldı. 1947'de hazırlanan Vaner Planı diye anılan kalkınma planının öngördüğü gelişme anlayışı, dönemin egemen politikası oldu. Bu yıllarda Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşması ekonomi politikasının belirlenmesinde ABD'yi önemli hale getirdi. Özel kesime öncelik veriliyor, kamu kesimi ise altyapı faaliyetleriyle sınırlandırılıyordu. Bu Plan ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'nin özel sektöre devredilmesi ve yeni KİT'lerin yapılmaması öngörülüyordu.

Ancak bu dönemde, özel kesime öncelik veren kamu politikası mantığı egemen olduğu halde, kamu kesiminin ağırlığının arttığı, KİT'lerin sayısının ve sermayesinin çoğaltılmak zorunda kalındığı görülmüştür. Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Devlet Malzeme Ofisi (DMO), Selüloz ve Kâğıt (SEKA), Demir-Çelik, Türkiye Kömür İşletmeleri gibi devlet kurumları bu yıllarda kurulmuştur.

Türkiye'nin iç koşullarının etkisiyle planın öngördüğü ekonomi politika mantığının uygulanmaması, Türkiye ile ABD arasında sorunlara yol açmıştır. Bu dönemde temel tüketim mallarının dışalımı yerine yerli üretiminin gerçekleşmesi, yani birinci aşama tamamlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanan üçlü denge politikası ihlal edilmiş ve bunun sonucunda oldukça kararsız bir kalkınma çizgisi izlenmiştir. İç kaynakların hızlı kalkınma için yeterli olmayacağı düşünüldüğünden dış borç ve dış yardım yoluna başvurulmuştur. Ekonomide önemli darboğazlar yaşanmış, sosyal adalet bakımından önemli sorunlar ortaya çıkmış ve Demokrat Parti hak ve özgürlükleri sınırlayarak ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Ekonomik ve siyasî sorunların ağırlaşmasıyla bu dönem, askerî darbeyle son bulmuştur (Kepenek & Yentürk, 2008: 92-93; Kepenek, 2011: 29-30).

D- Planlı Dönem (1960-1979): Liberal dönemde oldukça kararsız bir kalkınma çizgisinin izlenmesi, ekonomiyi yönetenleri, politika değişikliğine gitmeye ve planlama yapmaya sevk etmiştir. Uygulanacak kalkınma planı ile yurtiçinde daha kararlı bir ekonomik ortam oluşacağı ve sanayileşmenin daha hızlı gerçekleşeceği düşünülmüştür. Bu yıllarda Türkiye ara ve yatırım malı üretimini yurtiçinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kalkınma planları, kamu kesimi için *"emredici"*, özel kesim için *"yol gösterici"* nitelikte olduğundan ekonomik gelişmeyi sınırlı ölçüde etkilemiştir. Planların ortak özelliği, ekonomik büyüme hızını temel değişken olarak alması, diğer hedeflerin gerçekleşmesinin

buna bağlı olmasıdır. Bir diğer ortak özellik de sanayileşmeye öncelik verilmesidir.

Bu dönemde, KİT'lerin iyi yönetilmemesi ve maliyetin altında satış yapmasından dolayı ortaya çıkan zarar, Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmıştır. Ayrıca kamu gelir-gider dengesi de oldukça bozuktur. Plan öncesi dönemde başlayan borçlanma, özellikle 1975'ten sonra büyük boyutlara ulaşmıştır. Yurtiçinde kurulan sanayi tesislerinin ihracat yapamaması ve bu tesislerin dışarıdan girdi bağımlılığının olması, ödemeler dengesinde açığa neden olmuş, dolayısıyla ekonomide büyük bir döviz darboğazına yol açmıştır. 1970'lerin sonunda dış borçların çevrilemez hale gelmesiyle Türkiye, borçlarını ödeyemeyecek ülke konumuna düşmüştür. Yatırımlar, planlanan düzeyde gerçekleşmemiştir. Ayrıca planların iç kaynaklardan karşılanan bölümü artırılamadığı için dış kaynağa daha çok başvurmak zorunda kalınmıştır. Planların, ekonominin izlediği yolu değiştiremediği ve yatırımları yönlendiremediği görülmüştür. Çok ağır ekonomik ve sosyal sorunlar yaşanmış, artan siyasî istikrarsızlık ve terör olaylarından dolayı bu dönem de önceki dönemde olduğu gibi bir askerî darbeyle kapanmıştır (Kepenek & Yentürk, 2008: 144-146; Kepenek, 2011: 44-46).

E- Neo-liberal Dönem (1980 Sonrası): 1960'lardan itibaren kalkınma planlarıyla sanayileşmenin sağlanması devletin öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, büyümeyi ve yatırımları yönlendirebilmesi için devletin ekonomiye aşırı bir şekilde müdahale etmesi gerekmiştir. Ancak uygulanan bu politika, olumsuz dış koşulların da etkisiyle Türkiye'yi 1970'lerin sonlarına doğru çok ağır bir ekonomik ve siyasi bunalıma sürüklemiştir. Ekonominin istikrara kavuşturulabilmesi için 24 Ocak 1980 Kararları'yla ekonominin liberalleştirilmesine dayanan yeni bir kamu politikası benimsenmiştir.

Buna göre ekonomiye ilişkin kararlarda devletin müdahalesi olmadan piyasanın işleyişine göre oluşacak fiyatlar, tek yol gösterici olarak kabul edilecektir. Bu politikaya göre özel girişimciliğe dayalı ekonomilerde fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi altın kuraldır. Fiyat serbestliğine dayalı bu mantık uluslararası ticarette de geçerli olmalıdır. Devletler, ekonomiye ne kadar az müdahale ederse veya piyasanın işleyişine karışmazsa; ekonomi, doğal gelişmesini serbest piyasada belirlenen fiyatlar ışığında ve özel girişim öncülüğünde gerçekleştirecektir.

24 Ocak 1980 Kararları'nın temelinde neo-klasik iktisat teorisi bulunmaktadır. Bu teorinin en güçlü argümanları arasında rekabet, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi, dünya fiyatları, verimlilik ve görünmez el bulunmaktadır. 24 Ocak Kararları'nın özünde piyasaların serbestçe işlemesi ve fiyatların hiçbir müdahale olmadan belirlenmesi bulunmaktadır. Tüm piyasalarda (mal ve hiz-

met, emek, sermaye, döviz piyasası gibi) fiyatlar, piyasa güçleri olan arz ve talep tarafından belirlenecektir. Piyasada dengesizlik olduğunda ise, piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesi beklenecektir. Piyasaların özgürce işlemesi ve denge fiyatlarının, bir başka ifadeyle *"doğru fiyatlar"*ın belirlenmesi sonucunda, ekonomideki sorunların kendiliğinden çözüleceği kabul ediliyordu. Yani, 24 Ocak Kararları'nın özünde görünmez ele güven tamdı.

Kalkınma planlarının yapıldığı yıllarda ödemeler dengesi açığı, ekonomik bunalımın en temel göstergelerinden biri olmuştur. Bu nedenle 24 Ocak Kararları'yla belirlenen yeni politikanın en temel amaçlarından biri, ödemeler dengesi açığının giderilmesi olmuştur. Bunun için ihracatın artırılmasına çok büyük önem verilmiştir. İhracat yapan firmalara çok büyük teşvikler sağlanmıştır. Bir diğer önemli amaç ise, kamu kesiminin sınırlandırılması ve devletin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilmesidir.

Buna göre ekonomi, artık özel kesime dayalı olarak gelişmeli, kamu kesimi ise özel kesime yol gösterici ve onu destekleyici bir rol üstlenmelidir. 1980'de alınan kararlarla yurtiçinde ve uluslararası ticarette liberalleşme yoluna gidilmiştir. 1989'da liberalleşme politikalarının önemli bir ögesi olan dış finansal serbestlik kararı da alınmıştır. Böylece ülkeye sermaye girişi serbest bırakılmış, bu da ülkenin carî işlemler açığının finansmanında önemli bir rol üstlenmiştir. 1990'lı yıllar boyunca kamuda gelir-gider dengesi bozulmuş, para dengesi ve dış denge sağlanamamış, makroekonomik istikrar bakımından çok kötü bir dönem tecrübe edilmiştir.

Neo-liberal dönemde ihracat yapmak, yani döviz kazandırmak iş adamları için asıl hedef olarak belirlenmiştir. Böylece reel sektördeki Türk iş adamları, neo-klasik teorinin *"dünya fiyatları"* kavramıyla tanıştı. Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla sanayiciler, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre hareket etmek zorunda kaldı. Doğu Asya kalkınma mucizesini inceleyen araştırmalar, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesinin ekonomik gelişmeyi hızlandırdığını ortaya koyuyordu. Halbuki Türkiye ekonomisi kapalıyken, yani içe dönükken; sanayiciler, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesini takip etmek zorunda değildi. Ayrıca devletin ağır müdahaleleri yüzünden, piyasaları düzenleyen görünmez el görevini yerine getiremiyordu.

Dünya ticaret sistemi, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre işlemektedir. Bu ilkeye göre, dünya fiyatlarından daha düşük üretim maliyeti olan sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, dolayısıyla ihracatçı sektör konumuna geldiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 Kararları'nın ürettiği şok, Anadolu'da iktisadî rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Böylece, ekonomik olarak

başarılı olmak isteyen Türk iş adamları, dünya fiyatlarından kaliteli mal üretip satmayı öğrenmek zorunda kalmıştır.

KOBİ olarak bilinen aile şirketleri, kısa zamanda dış açıkların kapatılmasını sağlayacak şekilde döviz kazandırmayı başarmıştır. Satışları ve kârları artan Türk iş adamları, yeni yatırımlarla şirketlerini büyütmüştür. Bu şirketlerden çok başarılı olanlar sermaye piyasalarına açılmıştır. Küresel piyasalara açık iş adamlarının, piyasa ekonomisinde rasyonel olarak hareket ettiği, iktisadî olarak rasyonel hesaplama yapabildiği, ekonomik olarak oldukça başarılı olduğu gözlenmektedir. Rasyonel sosyal ahlakı ve liberal dünya görüşü yüzünden Müslüman iş adamları Protestanlara benzetilmektedir. Bu bağlamda, İslamî Kalvinistler olarak tanımlanmaktadırlar.

2000'li yılların başından itibaren de Türkiye, ekonomi modelini serbest piyasa mantığına göre revize etmeyi sürdürerek küresel ekonomiye entegre olmayı büyük ölçüde başarmıştır. Türkiye, ihracata dayalı sanayileşme modeliyle orta gelirli ülkelerin üst gurubuna girebilmiştir. Bu bağlamda Türk iş adamları, rasyonel ekonomik düşünme kabiliyetini hızla kazanmıştır. Ekonomi ile İslam kültürünün bir araya geldiği Anadolu kentlerinin, refah düzeyi ve sosyal adalet bakımından Avrupa'daki kentlerin görünümüne sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir değişken olarak İslam kültürü olduğu fark edilmektedir. İslam dini, ekonominin kültürel temelini oluşturmaktadır. Müslüman iş adamları, İslam dini sayesinde dürüst ve liberal bir burjuva meslek ahlakı geliştirebilmiştir. Modernleşme sürecine rağmen Türk toplumunda İslam kültürü, iktisadî davranışları ve organizasyonları etkileyen önemli bir unsur olmayı sürdürmektedir.

6. 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi

1990'lı yıllar boyunca yaşanan makroekonomik istikrarsızlık sonucunda, çok yüksek enflasyon ve devalüasyon görülmüş, faizler yükselmiş, bu olumsuz faktörler ekonomik ve siyasî krize yol açmıştır. Bu yıllarda yaşanan yüksek enflasyon Türk lirasında büyük değer kaybına neden olmuştur. Türk lirası itibarlı bir para birimi olmaktan çıkmıştır. Ekonomide dolarizasyon büyük boyutlara ulaşmıştır. Bundan dolayı millî gelirde ciddi bir artış olmamış, gelir dağılımı bozulmuş ve yoksulluk artmıştır. Kamu bütçesinin büyük bir kısmı ise borçların çevrilebilmesi için faiz harcamalarına ayrılmıştır.

Kamu bütçesinde faiz harcamaları en büyük kalemler arasında yer aldığı için devlet; eğitim, sağlık, emekli maaşları, sosyal yardımlar, altyapı yatırımları gibi kalemler için genel bütçeden yeteri kadar kaynak ayıramamıştır. Bu dö-

nemde, bankacılık sisteminin yeteri kadar denetlenmemesi sebebiyle, bazı özel bankalarda çok büyük yolsuzluklar ortaya çıkmıştır. Kamuda malî disipline uyulmaması ve bankalarda yapılan büyük yolsuzluklar 1994-2001 yıllarında gerçekleşen finans ve para krizlerine zemin hazırlamıştır (Kepenek & Yentürk, 2008: 199-200; Kepenek, 2011: 70-71).

2000'li yılların başından itibaren Türkiye'de siyasî ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki temel ekonomik göstergeleri Tablo-2'de özet olarak verilmiştir. 2000 yılından sonra Türkiye yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır. Sürdürdüğü büyüme performansıyla enflasyon oranlarını da tek haneli rakamlara indirmeyi başarmıştır. Fiyat istikrarına ulaşılmasıyla Türk lirası itibarlı bir para birimi olmuştur.

Ancak büyüme performansına rağmen işsizlik oranları hala çok yüksektir. 1990'lı yıllar boyunca oldukça bozuk olan kamu maliyesinde ise disiplin sağlanabilmiştir. Tabloda yer alan bütçe dengesinin millî gelire oranına bakılırsa malî disiplinin günümüze kadar sürdürüldüğü görülmektedir ki bu da kriz olma ihtimalini düşürmektedir. Carî işlemler açığı ise sürekli artarak %5 düzeyine erişmiştir. Yani 2000 yılından beri Türkiye sürekli artan bir biçimde dış açık vermektedir. Ancak dış açığın finansmanı çok büyük bir yüke ve sıkıntıya yol açmamaktadır.

Tablo-2: Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri (Yıllık %)

Ekonomik Göstergeler	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Enflasyon Oranları	39	7,7	6,4	8,8	8,53	11,92	20,3	11,84	14,60
Büyüme Oranları	6,6	9	8,5	6,1	3,3	7,5	3	0,9	1,8
İşsizlik Oranları	-	9,5	11,1	10,3	10,9	10,9	11	13,7	13,2
Ortalama Dolar Kuru (TL)	0,624	1,34	1,50	2,72	3,02	3,65	4,81	5,67	7,01
Bütçe Dengesi/GSYİH	-	-1,5	-3,4	-1	-1,1	-1,5	-1,9	-2,9	-3,4
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	-	-5,2	-5,7	-3,2	-3,1	-4,8	-2,7	0,9	-5,2

2000'li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarı sağlanmış ve enflasyon oranı indirilmeye başlanmıştır. Kamu kesiminde malî disiplinin sağlanmasıyla faiz oranları hızlı bir şekilde aşağıya çekilebilmiştir. Bütçede faiz harcamalarının payı azalırken sosyal harcamalar (eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, sosyal yardımlar, emekli aylıkları gibi) artırılabilmiştir. Örneğin, Türkiye'de faiz yükünün azalması sonucunda genel bütçeden en yüksek pay eğitime ve sağlığa ayrılmaya başlanmıştır.

Ayrıca kamu harcamaları, daha etkin ve adil bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu durum, gelir dağılımının düzelmesine ve yoksulluğun azalmasına yol açmıştır. Ulusal bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış, düzenlenmiş ve denetlenmiştir. Böylece finansal istikrar sağlanmış, bankacılık sisteminde kriz ihtimali azalmıştır. Carî işlemler açığı sürdürülebilir düzeyde kontrol altında tutulmuştur. Ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla kriz ihtimali azalmış, ülkeye olan güven artmış, orta ve uzun vadeli yabancı sermaye miktarında önemli artışlar görülmüştür. Bu dönemde uygulanan politikalar ile yoksullukla mücadelede önemli başarılar kazanılmıştır.

Sürdürülen para ve maliye politikalarıyla Türkiye'nin temel ekonomik göstergeleri daha iyi duruma gelmiştir. Ancak, %5 düzeyinde gerçekleşen carî işlemler açığı finansman açısından bir risk oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda Türkiye'nin her yıl 40-50 milyar dolar civarında yabancı sermaye bulması gerektiğini göstermektedir. Ancak gittikçe sıkılaşan küresel yabancı sermaye ortamında bu koşulun sağlanmasının gittikçe zorlaşacağı tahmin edilmektedir.

2000 yılında faaliyete geçen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun çalışmalarıyla finansal piyasalarda güven ve istikrar sağlanmıştır. Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve BDDK gerekli olan düzenleyici ve denetleyici kurumsal ortamı sağlamıştır. Bu ortam içerisinde kamu sektörünün ve özel sektörün şeffaflığa ve sorumluluğa daha çok dikkat ettikleri görülmektedir. Devletin borçlarının yanı sıra özel sektörün de iç ve dış borçları takip edilmektedir. Sağlanan bu kurumsal ortamdan dolayı yurtdışından alınan borçlarda ve yurtiçi borç miktarında tehlike sınırlarına gelindiğini düşünmüyorum. Türkiye iç ve dış borçlarını yönetebilmekte, düşük bir faiz yüküyle çevirebilmektedir.

İncelenen temel ekonomik göstergeler henüz bir finans krizi veya para krizi durumu olduğunu göstermemektedir. Alınan önlemlerle fiyat istikrarı sürdürülmeye çalışılmaktadır. Türk lirasının Amerikan doları karşısında değerini koruması bir para krizinin olmadığını göstermektedir. Türk lirası itibarlı bir para birimi haline gelmiş, ekonomideki dolarizasyon yavaşlamış ve gerilemeye başlamıştır.

Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları temel göstergeleri iyi olan ülkelere daha yüksek notlar vermektedir. Türkiye'nin temel göstergeleri iyi olduğu sürece Kredi Derecelendirme Kuruluşlarından daha iyi notlar alacaktır. Ayrıca kriz olma ihtimali olmadığı sürece IMF ile anlaşma yapılması ihtimali de düşük olacaktır. IMF'nin Türkiye üzerindeki etksi gittikçe azalmaktadır. IMF'nin etkisinden kurtulduğumuzda, küresel ekonomideki ilk on gelişmiş ekonomi arasına da katılacağımız öngörülmektedir. Ancak, temel ekonomik göstergeler bozulduğunda, makroekonomik istikrarsızlık ortaya çıktığında ve borçlar çevri-

lemez hale geldiğinde IMF ile anlaşma olasılığı ortaya çıkmaktadır. IMF ile yapılacak bir anlaşma ise kemer sıkma politikalarına, yani sosyal harcamalarda kesintilere yol açacaktır.

7. Demokrasi Açığı ile Finans Krizleri Arasındaki İlişki

1980'lerden sonra hızlanan finansal küreselleşmenin en belirgin özelliği iki uçlu olmasıdır. Finansal küreselleşme, bir taraftan önemli riskler taşımakta diğer yandan sermaye alan ülkelere büyük fayda sağlamaktadır. Risk taşımasının en önemli nedeni, uluslararası sermaye akımlarının çok volatil olması ile finansal krizlerdir. En büyük faydası ise, düşük maliyetle yabancı sermayeye ulaşılmasıdır. Söz konusu faydalar, ülkeden ülkeye değişmektedir.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yükselen piyasalar, uluslararası finans piyasalarının oluşturduğu fırsatlardan faydalanmaya çalışmıştır. Neo-liberal reformlar doğrultusunda finans sistemlerini ve sermaye hesaplarını serbestleştirerek ucuz dış kaynaklara ulaşmak istemişlerdir. Bu dönemde sermaye hareketlerinin kompozisyonu değişmiş, merkezî özelliğini kaybetmiş, çok spekülatif ve özel hale gelmiştir.

Yabancı sermaye akımlarından ne kadar yararlanıldığını belirleyen unsur, yükselen piyasaların kurumsal ve siyasal kapasitesidir. Yükselen piyasada demokrasinin kalitesiyle, kurumsal ve siyasal kapasite arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Demokrasi açığı, yani şeffaflık ve sorumluluğun yetersiz uygulanması, o ülkenin kurumsal ve siyasal kapasitesini düşürmekte, finansal küreselleşmeden tam olarak yararlanılmasını engellemektedir. Yükselen piyasalar, demokrasi açığından ve popülizmden dolayı ülkeyi kurtaracak ekonomik reformları doğru bir zamanlama ile yapabilecek kapasiteye ulaşamamaktadır.

Finansal küreselleşme, popülist ve yanlış kararların ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini büyütmekte, sonuçlarını daha da kötüleştirmektedir. Bunun sonucunda yükselen piyasalar, finansal küreselleşmenin olumsuz yanlarıyla karşılaşmaktadır. Yani kısa dönem sermaye hareketlerine aşırı bağımlı olan, spekülatif saldırıların yaşandığı ve finans krizlerinin olduğu, ardından daha yavaş büyümenin yaşandığı ve gelir dağılımının kötüleştiği bir ortam oluşmaktadır.

Bu durum basit bir örnek üzerinden açıklanabilir: İlk aşamada; bir yükselen piyasa, liberalizasyon politikası ile sermaye hesabını açmaktadır. Böylece ülkeye spekülatif sermaye girişi başlar. Spekülatif yabancı sermaye akımının etkileri demokrasi açıkları ile birleşerek çok ağır bir finans krizine neden olmaktadır. Bunu da IMF ile yapılan anlaşmalar takip eder. IMF programları ile kriz olan ülkede malî disiplin sağlanmaktadır. Böylece, ülke borçlarını çevirebilir

veya ödeyebilir hale gelmektedir. Ardından söz konusu ülkeye tekrar sermaye girişi başlar. Yeni bir finans krizinin gerçekleşmesine ve IMF ile yeniden anlaşma yapılmasına kadar da devam etmektedir. Bu süreç, sermaye girişiyle başlayan IMF ile anlaşmayla biten bir finans krizi çevrimi oluşturmaktadır (Alper & Öniş, 2001: 1-2).

1990'lı yıllarda, zayıf kurumsal ortamlarında finansal ve sermaye hesabı serbestleşmesini gerçekleştiren yükselen piyasalar, peş peşe finansal krizler yaşamıştır. Bunun temel nedeni, zayıf kurumsal ortamları ile demokrasi açıklarıdır. Yükselen piyasalarda kanunların yetersiz uygulanması, yolsuzluk, bürokrasinin etkin olmaması, sınırlı şeffaflık ve sorumluluk, zayıf bankacılık denetleme sistemi, zayıf kurumsal ortamı oluşturan özellikler olarak kabul edilmiştir. Yükselen piyasalarda finansal krizler bazı safhalardan geçerek oluşmaktadır.

Başlangıç safhasında, gerçekleştirilen finansal serbestleşmenin ardından zayıf bankacılık denetleme sistemi, bankaların aşırı risk almasına ve bilançolarında yıpranmalara neden olmaktadır. İkinci safhada, spekülatif saldırı ve ulusal para krizi yaşanmaktadır. Ulusal paraların bir günde %20-30 gibi büyük değer kayıplarına para krizi denilmektedir. Üçüncü safhada, ulusal para krizinin sonucunda bankaların bilançolarında ilave yıpranmalar finans krizine yol açmaktadır. Yükselen piyasalardaki finansal krizler, ticaret veya sermaye piyasaları bağıyla veya kredi veren kuruluşların portföylerinin birbirine bağlı olmasıyla diğer yükselen piyasalara da bulaşmaktadır.

1990'lı yıllarda, Türkiye gibi zayıf bankacılık denetleme sistemi olan yükselen piyasalar, sermaye girişiyle birlikte yabancı para cinsinden büyük miktarlarda borçlanmıştır. Kapalı veya açık devlet garantileri, yükselen piyasalarda bankaların ve diğer aracı kurumların aşırı risk almasına yol açmıştır. Yatırımcıların paniğinden kaynaklanan spekülatif saldırılar sonucunda ulusal para krizleri gerçekleşmiştir. Bu durum, bankaların bilançolarının daha da yıpranmasına yol açarak bankacılık krizlerini oluşturmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen 1994 ve 2001 krizleri bu bağlamda oluşmuş krizlerdir.

Kısa vadeli sermaye girişine aşırı bağımlı olma, reel döviz kurunda sürekli değerleme ve büyük carî işlem açıkları, yetersiz düzenlenen bir ortamda ödünç alınan fonların yanlış alanlarda kullanılması, demokrasi açıkları yükselen piyasalarda bulunan ortak unsurlardır. Yükselen piyasaların zayıf temel göstergeleri olmasa bile uluslararası finans sisteminde yatırımcıların spekülatif davranışları ve saldırıları finansal krizlere neden olmaktadır.

Türkiye, demokrasi açıkları olan bir yükselen piyasa olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de siyasî partilerin başında çok güçlü liderler bulunmakta, parti içinde ise demokrasi görülmemektedir. Seçmenlerin desteği menfaat bağ-

ları ile oluşmaktadır. Siyasî partilerin en büyük motivasyon kaynağı partiye destek verenlere rant sağlamasıdır. Parti liderleri çok güçlü olmasına rağmen görevde kalmaları seçmenin desteğine bağlıdır. Aşırı belirsizlik, kısa vadeli politikalar, yolsuzluk, etkin olmayan bürokrasi, kamu fonlarından yanlış yararlanılmasından dolayı oluşan kırılganlık, siyasî ve ekonomik krizler demokrasi açığının sonuçlarını oluşturmaktadır. Ülkede popülizme rağmen yüksek bir gelir eşitsizliği de bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisinde popülizm yeni bir olay değildir. Seçmenlerden siyasî destek almak için malî genişlemede bulunmak popülizmin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Sermaye girişinden dolayı reel döviz kurunun değerlendiği bir ortamda malî genişleme carî işlemlerde büyük açığa yol açmaktadır. Bu da ödemeler dengesi krizlerine veya borç krizlerine neden olmaktadır. Türkiye ekonomisinde ilk popülist çevrimler 1950'lerin ve 1970'lerin sonlarında sabit döviz kurlarının ve sermaye kontrollerinin olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir.

1958 yılında IMF ile yapılan ilk anlaşma, popülist çevrim sonucunda olmuştur. 1970'lerin sonundaki ağır kriz ise, ikinci popülist çevrim sonucunda gerçekleşmiştir. Bu kriz, 24 Ocak 1980 Kararları'nın alınmasına zemin hazırlamış, bu kararlar ile ağır kriz koşullarından çıkılmaya çalışılmıştır. Piyasaya yapılan yoğun devlet müdahalesinin ağır kriz koşullarına yol açtığı düşünülmüştür. Devletin piyasa mekanizmasına yoğun müdahalesi azaltılmıştır. 24 Ocak Kararları'nın devamı olarak 1989 yılında ödemeler dengesinde sermaye hesabı açılmıştır. Yani, dış finansal serbestlik olarak bilinen süreç başlatılmıştır.

Bu kararla birlikte, 1989 yılından sonra ülkeye yüksek getiri peşinde olan kısa vadeli spekülatif sermaye girişleri olmuştur. Ülkeye gelen sıcak para, herhangi bir olumsuz haberle hızlı bir şekilde yurtdışına çıkabilmektedir. Sıcak para girişi ekonominin büyümesini sağlarken, çıkışlar da krize yol açabilmektedir. Sıcak para olarak bilinen spekülatif kısa vadeli sermaye hareketleri, Türkiye ekonomisinin kırılganlığını artırmıştır. Böylece, piyasa ekonomisine geçiş olarak bilinen 24 Ocak Kararları, 1990'lı yıllar boyunca daha büyük istikrarsızlığa yol açmıştır.

Üçüncü popülist çevrim, 1987-1993 yılları arasında gerçekleşmiş, bu da 1994 ve 2001 krizlerini getirmiştir. Fakat bu çevrim (malî genişleme), sermaye hesabı açıkken ve yönetimli dalgalı kur rejimi bulunurken gerçekleşmiştir. Kısa vadeli sermaye girişi, bu popülist çevrimi kuvvetlendirmiş ve katkıda bulunmuştur. Böylece malî genişleme, son derece spekülatif ve yurt dışına kolayca çıkabilen sermaye girişlerine bağlı olarak kırılgan ve istikrarsız bir yapı oluşturmuştur (Alper & Öniş, 2001: 7-8).

Ekonomiye sermaye girişi olduğu zaman ithalat, yatırım, tüketim ve kamu harcaması rahat yapılabilmekte, ekonomi hızla büyüyebilmektedir. Tersi durumda ise, üretimde sert düşüşler ve işsizlik ortaya çıkmakta, çoğunlukla ekonomik krizle sonuçlanmaktadır. Kısacası, Türkiye'de diğer yükselen piyasalarda olduğu gibi, liberalleşme ile birlikte ekonomideki dış açık ve kamu finansman açıkları, yabancı sermaye girişi ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bunu sürdürmek içinse düşük kur-yüksek faiz politikasından yararlanılmıştır (Seyidoğlu, 2003: 147).

1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de demokrasi açığının iki önemli unsuru olan *şeffaflık* ve *sorumluluğun* eksikliği, bankacılık sektörünün ve finans sisteminin performansını yıpratmıştır. Bankacılık sisteminin yeteri kadar denetlenmemesi sonucunda bazı özel bankalarda büyük yolsuzlukların yapıldığı görülmüştür. Kamu bankaları ise, kredileri ekonomik kriterlerle vermemiş ve bunun sonucunda büyük kayıpları olmuştur. Kamu bankaları, özellikle Ziraat Bankası'nın zararları, malî açığa neden olmuş ve bu iki unsur; *sınırlı şeffaflık* ve *sorumluluk,* üst üste gelen 1994 ve 2001 krizinin ana sebebini oluşturmuştur (Alper & Öniş, 2001: 16).

Demokrasi açığının bir sonucu olarak, Türkiye ekonomisinde malî ve finansal yapı son derece kırılgandı. Ekonomi, sığ ve dengesiz bir malî sisteme dayanmaktaydı. Kısa vadeli dış borçların uluslararası rezervlere oranı, bu kırılgan yapıyı daha iyi örneklemektedir. Türkiye'de 2000 yılı dezenflasyon programı uygulaması altında bu oranın 1'den başlayarak, Haziran 2000'de 1,12'ye, aralık ayında da 1,45'e yükselmiş olduğu görülmektedir. Asya Krizi'nden önce Malezya'da bu oran 0,61, Filipinler'de 0,85, Tayland'da ise 1,45'ti. Benzer şekilde, aynı kötüleşme kısa dönem borcun/ihracata oranında da görülmüştür (Orhangazi, 2002: 338).

Böylece, 1987-1993 yılları arasında gerçekleşen üçüncü popülist çevrim, demokrasi açığıyla birleşerek 2001 yılında bir finans krizine yol açmıştır. Krizin ardından IMF ile anlaşma yapılmıştır. 2002 yılında, krizden çıkış için Kemal Derviş yönetiminde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. Bu bağlamda sürdürülen sıkı para ve maliye politikalarıyla Türkiye'nin temel göstergeleri daha iyi duruma gelmiştir.

2000 yılında faaliyete geçen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun çalışmalarıyla finansal piyasalarda güven ve istikrar sağlanmıştır. BDDK, bankacılık sisteminin denetlenmesinden ve izlenmesinden sorumludur. BDDK'nın faaliyetleriyle bankaların aşırı risk alması ve yolsuzluk yapmaları engellenmektedir. Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve BDDK, finans piyasalarında düzenleyici ve denetleyici kurumsal ortamı sağlamıştır. Bu ortam

içinde kamu sektörünün ve özel sektörün şeffaflığa ve sorumluluğa daha çok dikkat ettiği görülmektedir. Sağlanan kurumsal ortamda, yurtdışından alınan borçlar ve yurtiçi kredi miktarı izlenmektedir.

Türkiye ekonomisinde dış borç ve kredi göstergeleri tehlikeli bir durum olduğunu göstermemektedir. Dış borç ve kredi göstergeleri izlenerek ülkede kriz olma ihtimalinin yükselmesi engellenmektedir. Türkiye'nin borçları çevrilebilir bir düzeyde seyretmektedir. Böylece, Türkiye yabancı yatırımcılar nezdinde itibarını korumaktadır. Ancak yabancı sermaye girişinin ve kredilerin üretken alanlarda kullanılması için devletin önlemler alması gerekmektedir. Böyle bir çözüm üretildiği takdirde işsizlik oranları da azalacaktır.

8. Post-Korona Dönemi

Çin'in Wuhan şehrinde başlayan Covid-19 salgını, tüm dünyaya yayıldı. Kamuoyu tarafından korona olarak ifade edilen virütik salgın, hızlı bir şekilde bir pandemiye dönüştü. Dünya genelinde yaşayan insanların sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklara pandemi denilmektedir. Koronavirüs kaynaklı pandemi karşısında dünyanın en zengin ülkelerinin sağlık sistemlerinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Büyük refah devletlerinin sağlık sistemleri korona salgını ile çökmüştür. Yapılan aşı çalışmalarının sonuçlanması için bir süre daha beklenmesi gerekmektedir. Korona pandemisi büyük bir felakete dönüşürken eski dünyamızı da tarihe gömmektedir. Pandemi sonrasında bizi yeni bir dünya beklemektedir.

İçinde bulunduğumuz günlerde birçok uzman araştırmacı, korona öncesi sosyal hayatın tarih olduğunu dile getirmektedir. Korona sonrası başlayacak olan sosyal hayata uyum sağlayamayanların tarihe gömüleceği ileri sürülmektedir. Bu yüzden korona sonrası yeni dönemi iyi anlayıp, analiz edip, uyum sağlamak büyük önem taşımaktadır. Gelecek olan yeni dönemde toplum hayatında, ekonomide, kültürde, sanatta, sosyal ilişkilerde, uluslararası ilişkilerde tanımların ve alışılmış ölçütlerin değişeceği vurgulanmaktadır. Sosyal hayatımızda köklü bir değişimin yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu büyük değişime direnen, eski alışkanlıklarıyla yaşayan insanlar ve toplumların gerileyeceği birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.

Korona sonrası sosyal hayatla ilgili yapılan tahminlerin başında, karşılaşacağımız büyük *"dijital dönüşüm"* gelmektedir. Eğitimde, pazarlama ve satışta, şirketlerin organizasyonlarında, kültürde, üretim ve tüketimde dijitalleşmenin hızlanacağı ve büyük değişimlere yol açacağı ileri sürülmektedir. Dijital dönüşümde öncü olan ülkelerin güçlü olacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda

Türkiye'nin dijitalleşme konusunda gereken yatırımı yapması ve ihtiyacı olan insan kaynağını yetiştirmesi beklenmektedir.

Küresel yoksulluğun, sefaletin ve salgın hastalıkların en önemli nedenleri arasında içinde bulunduğumuz adil olmayan *küresel kurumsal düzen* bulunmaktadır. İnsanlar çok büyük bir eşitsizliğin devam ettiği ortak bir küresel kurumsal düzen tarafından yönetilmektedir. Küresel yoksullar üzerine şiddetli yoksulluk dayatılmaktadır. Söz konusu sistem, yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Küreselleşme sürecinde maddî kazançlar diğer değerlerden üstün görülmektedir. Bu süreçte adalet, diğerkâmlık, yardımlaşma, eşitlik gibi insanî değerler ihmal edilmiştir.

Çevreye, topluma ve insan hayatına verilen önem bu süreçte azalmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, egemenliğini ve vatandaşının refahını etkileyen kararları alma gücünü kaybetmektedir. Küreselleşme sürecinde zenginleşen ve başarılı olanlardan daha çok başarısız ve yoksul kalanlar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere önerilen ekonomik sistem, neo-liberal paradigma bu ülkeler için uygun değildir, büyük kayıplara yol açmıştır. Post-korona sürecinde küreselleşmenin yavaşlayabileceği ve ABD'nin küresel liderlik pozisyonunu kaybedebileceği tartışılmaktadır. Post-korona döneminde dijital paraya dayalı yeni bir para sisteminin de kurulacağı öngörülmektedir.

Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler gibi küresel kurumlar pandemi karşısında çaresiz kalmıştır. IMF, Dünya Bankası ve zengin ülkelerin merkez bankaları, küresel ekonominin zarar görmemesi için genişletici ekonomi politikaları uygulamaktadır. Ancak, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan küresel sistemin pandemi sorununu çözemediği fark edilmektedir. Post-korona döneminde yeni bir küresel sistemin kurulacağı ileri sürülmektedir. Yeni küresel sistemin daha çok iş birliğine ve dayanışmaya dayalı olması ümit edilmektedir. Daha paylaşımcı ve adil bir küresel sistem dünyayı bekleyen büyük felaketlerden koruyabilecektir.

Sonuç

Cumhuriyetin kurulmasından 1980 yılına kadar Türkiye ekonomisinde millî iktisat politikası uygulanmıştır. Millî iktisat politikası ile sosyo-ekonomik yapıda, niteliksel ve niceliksel olarak büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Türk toplumu, devletin öncülüğünde büyük ölçüde sanayileşmeyi başarmıştır. Devletin öncülüğünde millî girişimci sınıflar da oluşmuştur. 1980'lerin başında Türkiye, dışa açık sanayileşme modeline/liberal modele tam olarak geçiş yapmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan devletçi politikalar, 24 Ocak

1980 tarihinde sona erdirilmiştir. Dışa açık bir ekonomide, özel sektör öncülüğünde daha hızlı kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleşeceği düşünülmüştür.

1980 yılından sonra Türkiye ekonomisinde, dışa açılma sürecinin bir parçası olarak, Amerika orijinli neo-liberal politikalar uygulanmaktadır. Bu doğrultuda özelleştirmeler, fiyat serbestliği politikaları, kamu bütçesinin küçültülmesi, sermaye piyasalarının açılması, piyasaların serbestleştirilmesi, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi, devlet müdahalesinin azaltılması gibi reformlar yapılmaktadır. Bu tür neo-liberal politikalarla Türkiye ekonomisi, daha rekabetçi ve verimli bir piyasa ekonomisine geçmeye çalışmaktadır.

Türk toplumu ekonomi modelini serbest piyasa mantığına göre revize ederek içe dönük ekonomisini küresel ekonomiyle entegre etmeyi büyük ölçüde başarmıştır. Türkiye, serbest piyasa mantığıyla hareket ederek nitelikli sanayi malları üreten, ihraç eden bir ülke konumuna da gelmiştir. 24 Ocak 1980'den beri uygulanan neo-liberal iktisat politikalarının özünde neo-klasik iktisat teorisi bulunmaktadır. 1980'lerin başından itibaren Türkiye, neo-klasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye çalışmaktadır.

Neo-klasik iktisat politikaları uygulayan Batılı ülkelerin ekonomileri sosyal olarak gömülü değildir. Bu ülkelerin toplumsal yapıları oldukça atomistik ve düşük sosyal yoğunluktadır. Bu yüzden bu ülkelerde ekonomik bireycilik ideolojisi hakimdir. Batılı ülkelere kıyasla Türkiye ekonomisi, sosyal olarak daha gömülü bir ekonomidir. Türk toplumu hala organik bir toplumdur. Toplumumuzda bireycilik ideolojisinin tam zıddı olan toplumculuk anlayışı daha baskındır.

1980 yılında gerçekleşen büyük dönüşüm ile toplumumuzda Amerika orijinli liberal kültür, yaşam tarzı ve tüketim odaklı aile hayatı yaygınlaşmıştır. Bu arada millî kültürümüz, alışkanlıklarımız ve geleneksel aile hayatımız liberal değerler karşısında hızlı bir şekilde erozyona uğramaktadır. Geleneksel değerlerimizin yozlaştığı ve ailelerin parçalandığı görülmektedir. Dolayısıyla, neoliberal politikalar ile paraya ve kişisel çıkara dayalı ilişkilerin artması sosyal yoğunluğu fazla olan Türk toplumunda bir ahlak bunalımına yol açmaktadır.

Türk toplumunun modernleşmesinde büyük katkısı olan Ziya Gökalp'e göre Türk toplum yapısı geleneği *"birey-toplum çıkarları dengesine"* dayanır. Aynı zamanda bu denge, İslam Hukuku ilkelerine dayanmaktadır. Ona göre Türkler, özgürlüğü sevdiği için sosyalist olamaz, fakat eşitliği sevdiği için de kapitalist olamaz. Gökalp'e göre Türk kültürüne en uygun model millî iktisat modelidir.

Gökalp'in eski Türk toplumu yapısına dayanarak geliştirdiği model, servetin bireylerde birikmesine karşıdır. Dolayısıyla ona göre servet, iktisadî olmaktan ziyade sosyaldir. Ancak Türk kültürüne göre de özel mülkiyet kutsaldır. Gökalp'in birey-toplum çıkarları dengesine dayalı modeli, kapitalizme ve sosyalizme karşıdır. Gökalp ileri sürdüğü model ile Türkiye'ye bir *"üçüncü yol"* önermiştir. Üçüncü yol kapitalizmin bulunmadığı bir piyasa ekonomisini ifade etmektedir.

Türk toplumunda piyasa ekonomisi ile İslam kültürünün birleşmesinden başarılı ve insanî bir millî model ortaya çıkmaktadır. Bu model neo-liberal modele alternatif bir üçüncü yol sunmaktadır. Üçüncü yol, kapitalizmin olmadığı piyasa ekonomisini ifade etmektedir. Kıta Avrupası ülkeleri, üçüncü yol ülkeleridir. Üçüncü yol, sosyal demokrasi olarak bilinmektedir. Üçüncü yol modeli, Newtoncu mekanistik neo-klasik ekonomi anlayışı yerine, daha insanî olan sosyal ekonomi anlayışına dayanır. Kıta Avrupası ülkeleri, sosyal politikalarla vatandaşlarını piyasaların olumsuz etkilerinden korumaya çalışmaktadır. Son yıllarda Türkiye başarılı ekonomi modeliyle uluslararası kurumların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Kültürel temeli İslam dini olan piyasa ekonomisi ve demokrasisiyle Türkiye bölgesinde başarılı bir model ülke olmuştur.

Kaynakça

Alper, C. E., Öniş, Z. (2001). "Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: the Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization". www.boun.edu.tr/papers/pdf/wp-01-14.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2020.

Aydar, M. (2019). *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

Boyacıoğlu, A. Ö., Boyacıoğlu, L. (2008). "Prens Mehmet Sabahattin Bey". *Türkiye'de Sosyoloji I* içinde. Derleyen: M. Ç. Özdemir. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Ercan, R. (2013). *Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2011). *Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temeller*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

Kepenek, Y. (2011). *Development and Structure of the Turkish Economy*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim.

Kepenek, Y., Yentürk, N. (2008). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küçükkalay, A. M. (2019). *Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Orhangazi, Ö. (2002). "Turkey: Bankruptcy of Neo-liberal Policies and the Possibility of Alternatives". *Review of Radical Political Economics*, 34.

Ülgener, S. (2006a). "İktisadi Yenilenmemizin Zihniyet Muhasebesi". *Makaleler* içinde. Derleyen: A. G. Sayar. İstanbul: Derin Yayınevi.

Ülgener, S. (2006b). "Gelenekçi Bir Toplumun İktisadi Kıymetler ve Zihniyet Meseleleri". *Makaleler* içinde. Derleyen: A. G. Sayar. İstanbul: Derin Yayınevi.

Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sayar, A. G. (1998). *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Seyidoğlu, H. (2003). "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 141-156.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928.* İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Yılmaz, F. (2011). "Sabri Fehmi Ülgener ve Liberalizm". *Sabri Fehmi Ülgener: Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız.* Editör: M. Yılmaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yıldırım, E. (2012). *Hayali Modernlik: Türk Modernliğinin İcadı*. İstanbul: Doğu Kitabevi.